

VOORAF

Dick de Jong

De vorige editie, die van maart 2017, kwam begin april. U heeft er even op moeten wachten, maar dat u dit u niet heeft weerhouden om Boer & Hoeve te lezen, is intussen bewezen. Er kwamen meerdere reacties. Dank daarvoor. Voor het eerst stond in die editie ook een advertentie van Kool & Van den Toren, de makelaardij waarvan wij alle jaren van ons bestaan zoveel advies en inlichtingen kregen via Rien van den Toren, een van onze meest nauw betrokken adviseurs. In dit blad gaat het vooral over namen, naamgeving en benaming. Daarnaast treft u er ook andere onderwerpen in aan. Veel variatie dus en even zo veel plezier!

DE KOE IN DE LITERATUUR

Rick Zuiderveld

Als reactie op de vorige editie stuurde Bas de Jong met een knipoog onderstaand gedichtje:

DE KOE

*Dat koeien soms gelovig zijn,
Blijkt elke week in Oudenrijn:
Als zondagsmorgens vroeg de boer
Komt aanzetten met koeienvoer,
Begint er tussen al die koeien
Één spontaan te halleloeien.*

Uit de bundel 'Alle beestjes helpen'

DIERENNAMEN: SCHOT OF DRIEJARIGE KOE

Dick de Jong

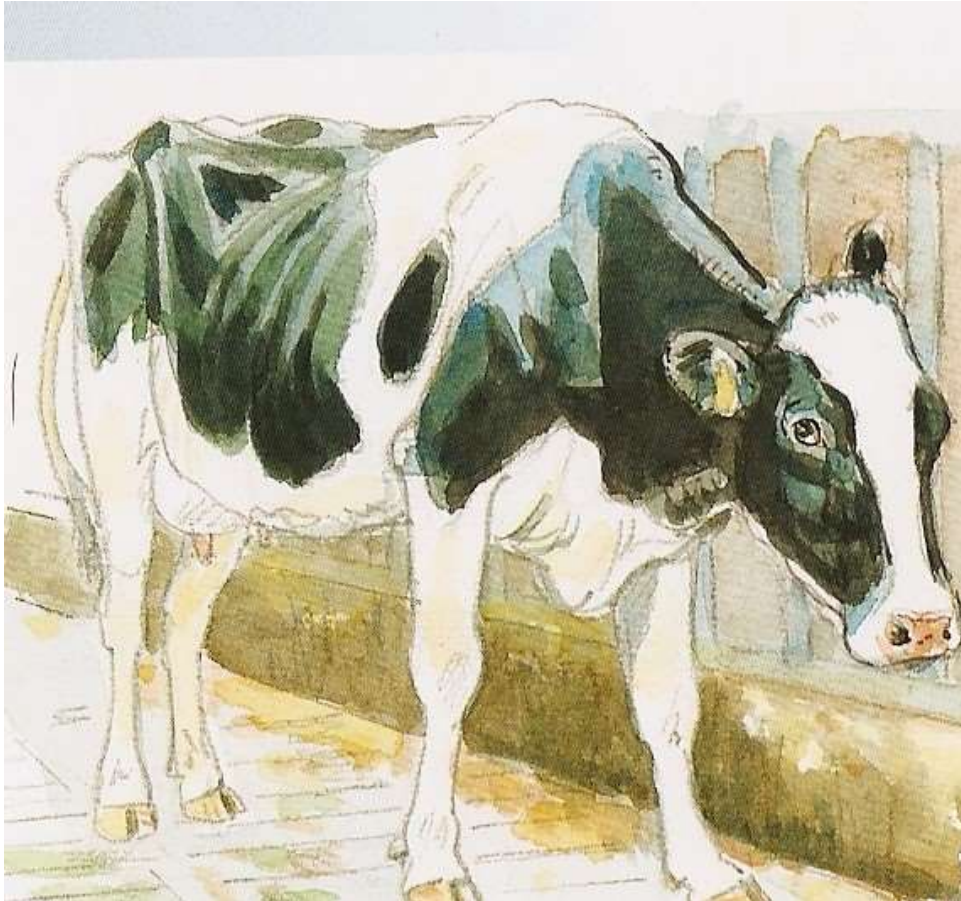
Volgens het bekende woordenboek van Van Dale is een schot een driejarige koe die haar eerste kalf moet krijgen. Van Dale kent ook nog een tweede betekenis: een koe die eenmaal gekalfd en daarna een jaar overgelopen heeft. De herkomst van de naam schot komt van het schot dat werd gebruikt om de dieren in een afgeschoten deel van de stal te kunnen houden. Het woord is in die betekenis voor de eerste keer in 1856 gebruikt.

Er zijn echter vele schotten. Met een schot kunnen we van alles bedoelen. Een scheiding tussen twee ruimten (zoals hierboven al is genoemd), een inwoner van Schotland, een schotzalm, de handeling van het schieten, de hoeveelheid kruit of hagel per schot, de afstand waarover men kan schieten en nog veel meer. Schot is dus ook de benaming voor een koe

van een bepaalde leeftijd of in een bepaalde situatie. En wel in twee betekenissen, zoals we lezen. Met dat 'overgelopen heeft' bedoelen we dat de koe het jaar erop niet heeft gekalfd.

In de bouwwereld komt de naam schot ook in veel betekenissen voor. Zo kennen we de schotbalk, die aan weerszijden los in een sponning ligt om een sluis, poortopening of dubbele deuren te helpen sluiten. Dat mag niet worden verward met een schotdeur, een valdeur om een poort of sluis af te sluiten. Onder die schotdeur bevindt zich de schotdorpel. Een schotbout heeft aan de ene kant een platte kop en aan de andere kant een spleet, waardoor een spie wordt geslagen om de bout vast te zetten. Je ziet ze nog vaak in de gebinten van oude boerderijen.

Tekening van een jonge koe: Marleen Felius.

Bij het aanbrengen van een (dak)goot moet er op gelet worden dat deze voldoende (af)schot heeft, zodat het water goed wegloopt. Dat geldt ook voor een plat dak. Als dat geen goed schot heeft, blijft er water op staan. Ook vloeren en straatwerk moeten een goed afschot hebben.

Een heipaal die wat moeilijk de grond in gaat en plotseling per slag aanzienlijk dieper zakt, heeft meer schot gekregen. Dat komt door de verminderde draagkracht van de grond onder de paal. Wellicht door een andere grondlaag.

Een schot is een niet dragende afscheiding van (oorspronkelijk) hout. Een afscheiding van houten delen. Een bouwkeet wordt gemaakt van houten schotten en een tuinschutting maakt men van tuinschotten. Een hoekje in de tuin wordt beschot of beschoten om er wat beschermt tegen de wind te kunnen zitten.

Maar er zijn meer schotten. Zo heet het uitzetten van de visnetten ook een schot, evenals de daarbij (of daardoor) verkregen vangst. Er komt schot in de zaak, is een veel gebruikte uitdrukking. Een matroos geeft schot als hij het touw wat laat vieren. In de melk kan schot zitten, wat wil zeggen dat de boter zich te vlug afscheidt. En iemand die lange tijd vrij klein van postuur is gebleven en opeens doorgroeit, heeft schot gekregen. Maar ook opgebaggerde specie (bagger) noemt

men wel schot. Een varkenshok werd vroeger ook wel een schot genoemd (van schotten gemaakt).

Sommige gezinnen hebben een schot kinderen. En dat heeft weer niets te maken met het feit dat het er zoveel zijn dat ze geen eigen ruimte (kamer) hebben, maar op zolder slapen, met een paar schotten ertussen.

We keren nog even terug naar de jonge koe. Kenmerkend voor deze koeien was / is dat ze in een afgescheiden deel van de stal vrij kunnen rondlopen en nog niet op een vaste plaats gestald staan voor de voergoot of ruiven. Al eerder is vermeld waar de benaming schot vandaan komt. Om te voorkomen dat de dieren zich te ver bewegen, wordt er een schot gemaakt, zodat ze afgeschoten blijven van de rest van het vee.

Een andere naam voor een jonge koe is pink of vaars. Vaars heeft ook een tweeledige betekenis, net als schot. Het is een tweejarige koe, die nog niet heeft gekalfd. Maar ook de naam wordt ook wel gebruikt voor een koe die voor de eerste maal heeft gekalfd. Vreemd genoemd komt het woord vaars van var, een benaming die in de middeleeuwen aan jonge stieren werd gegeven. De naam pink spreekt veel meer tot de verbeelding. Daarmee bedoelt men een eenjarig kalf, dat nog alle melktanden heeft. Dergelijk jongvee werd in onze buurt vroeger heel vaak verhandeld op de Gorcumse veemarkt, die elke maandag plaatsvond. Uit de hele omgeving werd dat jongvee aangevoerd. Alles wat van boven (ten noorden) van de Giessen kwam werd bij Pinkeveer (Giessenburg) overgevaren. Later kwam er de Pinkeveersebrug, een tolbrug, waar per overgebrachte pink (en begeleider) moest worden betaald.

Niet alleen van schotten, maar ook van deuren en golfplaten maakte men wel schuren.

De Pinkeveersebrug.

EXPOSITIE ERVENWERKGROEP IN HET LIESVELT

De Werkgroep Boerenerven heeft in het Streekcentrum Het Liesvelt een expositie ingericht rondom de namen van boerderijen en andere landelijke gebouwen. De werkgroep verzorgt het paviljoen van Boerderij & Erf Alblasserwaard- Vijfheerenlanden en komt jaarlijks met een interessant thema. Dit jaar is de keuze gevallen op de namen van boerderijen en de herkomst ervan. Daarnaast is er ook het model van de ontginningsboerderij van Meine Mollema te zien.

boerderij & erf alblasserwaard-vijfheerenlanden

NAMEN

Tijdens een rit door het gebied blijkt dat heel wat bewoners hun boerderij of huis een naam hebben gegeven. Bijna altijd zit daar een verhaal achter. Van of over de huidige of van bewoners uit vroeger tijd. Bekende benamingen uit het midden van het werkgebied zijn: de Maria Johanna Hoeve, 't Slot en De Gave Gulden.

Die naamgeving stamt uit de tijd dat er nog geen adresseren waren, voor de Franse Tijd. Toch was het ook in die tijd wel eens nodig om een pand aan te duiden, bijvoorbeeld bij verkoop of bij de vestiging van een recht. Al eerder gold datzelfde met landerijen en velden. Vaak werd met een dergelijke naam aansluiting gezocht bij een plaatselijke situatie of een bezitter of bewoner. Op de bescheiden expositie in Groot-Ammers staat centraal wat nog resteert van die naamgeving en wat er nadien is bijgekomen. Zeker de moeite waard om eens een keer te bezoeken.

ONTGINNINGSBOERDERIJ

Tegelijkertijd kunt u dan kennis nemen van het model van de ontginningsboerderij in Hoornaar, waar Meine Mollema een natuurgetrouw model van heeft gemaakt. Voorafgaand aan de bouw van het complex De Zes Molens aan de Lage Giessen is een archeologisch onderzoek uitgevoerd, omdat was gebleken dat hier vroege bewoning moet zijn geweest. Het bleek een waardevol onderzoek, waarbij de resten van een boerderij tevoorschijn kwamen, zoals deze in de ontginningsstijd in deze streek werden gebouwd. Dit type, de bootvorm, werd destijds gebouwd tussen ± 850 en 1125 na Chr. De bouwperiode wordt verondersteld op begin twaalfde eeuw, 900 jaar geleden. Het model is voorzien van nadere informatie en dus ook in het zelfde paviljoen te zien.

GEVRAAGD: NAMEN VAN BOERDERIJEN

Dick de Jong

Toen mij werd gevraagd over de expositie in Het Liesvelt een kort persbericht te schrijven, realiseerde ik me dat dit een belangrijk onderwerp is. En tegelijkertijd een miskend onderwerp. Want bijna altijd vertelt de naam van een boerderij – of een ander op het platteland voorkomend gebouw – iets over de geschiedenis ervan. De naam kan zijn ontleent aan iets in de omgeving, een oude veldnaam bijvoorbeeld. Of aan een persoon, de bouwer of een latere eigenaar. Of aan iets heel anders, wat pas logisch wordt als de reden van die naam bekend is geworden. Naamgeving is een boeiende materie. Sinds lange tijd heb ik zitting in de Straatnamencommissie van de Gemeente Hardinxveld-Giessendam. Toen ik jaren terug daarin werd benoemd was er een denktank nodig, om nieuwe straten van namen te voorzien, wat op een verantwoorde wijze moest gebeuren. Laten we eerlijk zijn: niemand vindt het leuk om te moeten melden dat hij aan de Pispotsteeg woont. En dat is nog maar één voorbeeld van wat niet moet. Andere aspecten zijn de schrijfwijze van een naam, de schrijflengte en de vindbaarheid, zoals de ligging in een wijk met gelijksoortige namen. En met wat verbeelding is daar nog een heel areaal aan toe te voegen van elementen die in gedachte moeten worden gehouden bij het bedenken van nieuwe straatnamen.

Koperen sierknop op de deur.

Nu terug naar het onderwerp: boerderijnamen. Het zou leuk zijn als u eens wat namen zou aandragen, al dan niet voorzien van herkomstinformatie over die namen. Daar duik ik dan wat dieper in en maak er een artikel van voor deze nieuwsbrief. Als voorbeeld neem ik een eerste ter hand: De Koperen Knop. U allen bekend, de naam van de boerderij in Binnendams, waaraan het daarin gevestigde museum haar naam heeft ontleend. Die naam is weer ontleend aan de opvallend grote sierknop op de deur in het midden van de voorgevel.

Ergens rond 1900 is deze staatsiedeur van de boerderij vernieuwd. In die tijd was het de gewoonte om elementen aan een gebouw wat meer uitstraling te geven. We kennen allemaal de traliewerken en sierornamenten in deuren met daarin de afbeelding van een koe of een paard. Die stammen van de laatste decennia van de negentiende eeuw. Toen tot in de vroeg twintigste eeuw raakte de architectuur overspoeld door elementen van de art nouveau

Bij nieuwbouwpanden werd die stroming - letterlijk vertaald 'nieuwe kunst' - ongebreideld toegepast. Het was ook mode bij aanpassingen iets te laten terugkomen. Dat gebeurde bij De Koperen Knop met een sierknop in het midden van de deur. De oplettende kijker zal op veel panden die in die tijd een verbouwing hebben ondergaan soortgelijke elementen daarvan kunnen waarnemen.

Die staatsiedeur werd niet gebruikt en is dan ook niet van buiten af te openen. Vandaar de naam staatsiedeur. Feitelijk was het een waterdeur. Binnen in de waterboerderij is het voorhuis zo'n tachtig centimeter hoger gesitueerd dan de rest van de boerderij. Daardoor kon men er bij een eenvoudige overstroming gewoon blijven wonen. Maar als het moest, wanneer het water hoger kwam dan de vloer van het voorhuis, kon men via die deur in een bootje stappen en zich in veiligheid brengen.

De dijkdoorbraak bij Papendrecht, die in 1953 veroorzaakte dat de weilanden achter De Koperen Knop onder water liepen.

In droge tijden, als er geen water op het land stond, werd de deur alleen gebruikt bij rouw en trouw. Het was de deur die werd gebruikt voor de laatste gang uit de boerderij. Als de dochter van de boer trouwde verliet zij na het bruiloftsmaal via deze deur met haar bruidegom de boerderij. En als er een inwoners was overleden, dan werd het gekiste lijk door deze deur ten grave gedragen, waarna de begrafenisstoet terugkeerde naar de boerderij voor het begrafenismaal. Een bijzondere deur dus, met een bijzondere knop. Een koperen knop, die geen enkele nuttige functie had en die elke week op zaterdag door de meid blinkend moest worden gepoetst.

Wellicht weet u namen van boerderijen of andere op het platteland voorkomende gebouwen. Geef ze door aan de redactie en er volgt nader onderzoek, om meer erover te weten te komen. De lezer van Boer & Hoeve rekenen op u!

VOLKSPRENTEN

Intussen weten we dat de bekende tegels en tegeltableaus zoals we ze aantreffen in oude gebouwen ook nadrukkelijk een educatieve functie hadden. Ze moesten de mensen vertellen hoe iets eruit zag. Laten zien wat er werd bedoeld. Volksprenten

hebben diezelfde functie. Ergens een verbeelding bij geven. Eigenlijk zijn volksprenten deel van een viertal: kinderprenten, volksprenten, centsprenten en schoolprenten. Het onderscheid werd aangegeven door het eerste woorddeel: bestemd voor kinderen, bedoeld voor het gewone volk (dat geen schilderijen kon betalen), te koop voor een cent en gebruikt op school. De meest gebruikte benaming is nog altijd kinder- en volksprenten.

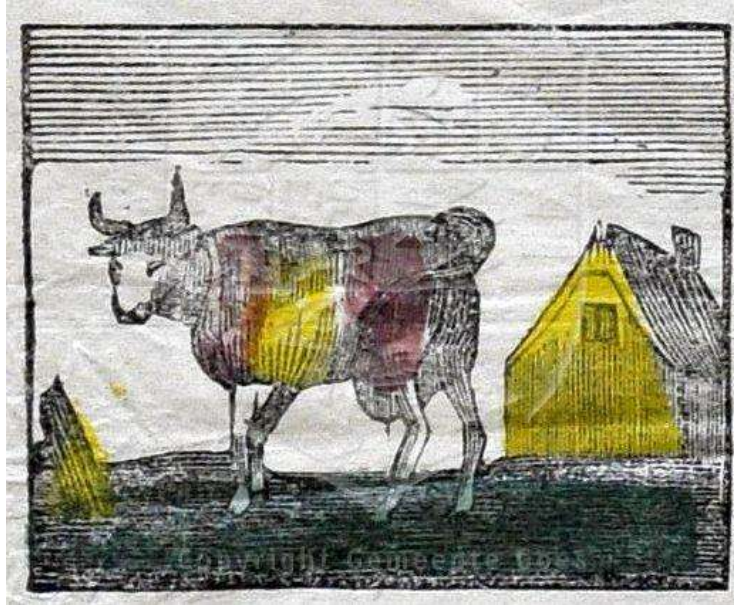
Eeuwenlang waren ze niet weg te denken uit de Nederlandse samenleving. Ze behoren tot de populaire grafiek: gedrukt in een hoge oplage en verkrijgbaar voor

De afgebeelde onderwerpen zijn zeer verschillend: Luilekkerland, Tijl Uilenspiegel, ABC's, beroepen, kinderspelen, beeldverhalen, folkloristische gebruiken, etcetera. Maar heel nadrukkelijk ook alledaagse dingen en gebeurtenissen, soms humoristisch bedoeld, dan weer ter lering of om een andere reden gemaakt. De prenten laten zien wat in vroeger tijden 'ter lering en vermaak' werd verbeeld en bieden een kijkje in het alledaagse leven: daarom is sprake van belangrijk cultuurgood. De vroegste prenten die goedkoop en in hoge oplage werden gedrukt, waren vaak afbeeldingen van beschermheiligen. Ze werden daarom aangeduid als 'heiligen'. Vanaf ongeveer 1650 is sprake van een sterke toename van populaire prenten, meestal houtsneden met korte bijschriften. Ze bevatten vaak voorstellingen die gericht waren op een breed publiek, zoals allegorische en Bijbelse prenten. Ze werden later volksprenten genoemd, ten onrechte ervan uitgaande dat ze alleen werden gekocht door het gewone volk.

In diezelfde tijd, ruim honderd jaar voor het eerste echte kinderboek, verschenen er prenten die expliciet op kinderen waren gericht, zoals uit titel of bijschriften blijkt. Soms ging het om kind centrale afbeeldingen, zoals kinderen met dieren. Soms betrof het beeldverhalen met erotische en gewelddadige scènes die (althans tegenwoordig) als ongeschikt voor kinderen gelden, zoals een prent het slechte huwelijk van Urbanus en Isabel. In de achttiende eeuw gaven onderwijzers deze prenten op school aan jonge kinderen (vooral in de leeftijd van 4 tot 8 jaar) vaak als beloning. Daarom werden ze wel schoolprenten genoemd en vanaf 1850 ook centsprenten. Ze waren toen namelijk te koop voor ongeveer één cent per stuk, althans de goedkoopste variant, ongekleurd en op slecht papier gedrukt. Voor een iets hogere prijs werden ze gekleurd met willekeurige verfvlekken of 'bestens gekleurd' en op goed papier.

De toenemende concurrentie in de achttiende eeuw leidde ertoe dat houtblokken onzorgvuldiger werden gesneden en nog gebruikt werden bij vergaande slijtage, zelfs als er barsten en wormgaten in zaten. Ondanks de soms gehavende afdrucken waren de prenten mateloos populair. De verkoopcijfers logen er niet om. Te-

gen 1790 verkocht de firma stichter te Amsterdam circa 250.000 prenten per jaar, rond 1850 meldde de firma Schuitemaker te Purmerend een omzet van een miljoen prenten per kwartaal. De prenten werden gedrukt op een vast formaat, het 'gewone papierformaat', waarvan de oorsprong teruggaat op het formaat van de zeef (ruim 30 x 40 cm) waarmee handgeschept papier werd gemaakt. Uitgevers brachten ze, meestal genummerd, in reeksen op de markt, met een grote verscheidenheid aan afbeeldingen en onderwerpen. Aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw werden ze geleidelijk verdrongen door prentenboeken en strips.

Juist omdat deze prenten behoorden tot het goedkoopste massagoed, werden ze niet zorgvuldig bewaard en daarom zijn de meeste kinder- en volksprenten tegenwoordig erg zeldzaam. De toegankelijkheid van dit zeldzame cultuurgood is reden voor nieuw omvattend overzichtswerk. Ook het boerenleven en dan natuurlijk ook de koe was vaak een van de onderwerpen, die op de prenten werden afgebeeld.

KOOL & VAN DEN TOREN

NVM

- deskundig
- vertrouwd
- persoonlijk

Dé makelaardij van de Alblasserwaard

Dorpsstraat 65a 2969 AD Oud-Alblas • 0184-691566 • info@koolvandetoren.nl

REDACTIE & SAMENSTELLING Dick de Jong - Bureau Tekstwerk - met dank aan Jenny Mollema-Gons
redactieadres: Buitendams 51, 3371 BA Hardinxveld-Giessendam, 06-22845889, djdejong@planet.nl
FOTO'S: Collectie Boerderij & Erf, Bureau Tekstwerk en anderen.

De Koning & Witzier
de makelaars voor vrijstaand wonen

**WIJ ZIJN ALS MAKELAAR GESPECIALISEERD
IN "VRIJSTAAND WONEN"**

Regelmatig verkopen wij ook monumentale boerderijen. Wij vinden het belangrijk dat een koper "gevoel" heeft bij de aankoop van zo'n boerderij. Als koper en verkoper samen belangstelling hebben voor oude details, is een voorspoedige verkoop vaak het resultaat.

Wilt u uw boerderij verkopen?
Neem dan vrijblijvend contact met ons op.

De Koning & Witzier
de makelaars voor vrijstaand wonen

Coenenste 32, 3486 LS Wuurder
Telefoon 0248 - 592 234
Westwal 34, 4142 AP Loosdrecht
Telefoon 0345 - 598 394

www.koningwitzier.nl

Een onbekend schilderij van een melkster.

BOERDERIJ & ERF
alblasserwaard - vijfheerenlanden

secretariaat Sluis 57 | 2964 AT Groot-Ammers | 0184-661425/06-53759618
secretaraat@boerderijenerf.nl | www.boerderijenerf.nl